

تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)

دوره ۱۶، شماره ۶۲، زمستان ۱۴۰۳، صص ۴۷۸-۴۹۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۵/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۲۲

(مقاله پژوهشی)

DOI:

۴۷۸

ردیف آغازین، مبحثی نوین در ادبیات فارسی با رویکرد به اشعار حمید مصدق

مرضیه احسانجو^۱، دکتر سید محمود سید صادقی^۲، دکتر مریم پرهیزکار^۳

چکیده

حمید مصدق از شاعران نسل دوم شعر نیمایی در دهه سی و چهل شمسی است که عناصر زبانی و آوایی را در خدمت بیان بهتر کلام خود گرفته و هماهنگی آوایی و موسیقایی خاصی به کلامش بخشیده است، سبک‌شناسی لایه‌ای، دانشی است که یک اثر را در لایه‌های مختلف آوایی، واژگانی، نحوی، بلاغی و ایدئولوژیک بررسی می‌کند. یکی از برجستگی‌های سبکی که در حیطه سبک‌شناسی لایه‌ای قرار می‌گیرد، کاربرد ردیف‌ها در آغاز بندها و اشعار مصدق است که پدیده‌ای خلاف عادت و زیباست. تأثیر و سهم این کاربرد نوپدید، می‌تواند مبحثی جدید در بلاغت ادبی به‌عنوان «ردیف آغازین» باز کند که در ادبیات فارسی، تأثیرگذار و به‌عنوان الگویی جدید، مورد استقبال شاعران قرار گیرد. این پژوهش که به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده، به این کاربرد خلاقانه که سهم زیادی در به‌خاطر سپردن شعر مصدق در ذهن و زبان مردم کوچه و بازار داشته، به‌عنوان الگو و روشی نوین در زبان و گفتار شاعران توجه دارد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که اقبال و محبوبیت دفترهای آغازین با حافظه مردم و مخاطبان، رابطه تنگاتنگ و مستقیمی با «ردیف‌های آغازین» در شعر مصدق دارد. این مبحث نشان‌دهنده نوآوری در استفاده از زبان و شیوه‌های شعری است و می‌تواند در فرآیند تکامل و تحول ادبیات فارسی نقش مهمی داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: سبک‌شناسی لایه‌ای، مصدق، لایه واژگانی، لایه آوایی، شعر نو.

^۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

marziyeh.ehsanjoo57@gmail.com

^۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران. (نویسنده مسئول)

nosadi56@yahoo.com

^۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

parhezkar@iaubushehr.ac.ir

مقدمه

سبک‌شناسی یکی از مهم‌ترین علوم ادبی است که متأسفانه، ادبای ما کمتر به آن توجه نشان داده‌اند درحالی‌که این شاخه از علوم ادبی یکی از مهم‌ترین شاخه‌های ادبیات و زبان‌شناسی به شمار می‌آید؛ زیرا سبک‌شناسی، یک متن ادبی را همه‌جانبه بررسی می‌کند و می‌توان گفت تا سبک‌شناسی یک اثر به صورت کامل و دقیق صورت نپذیرد، نمی‌توان آن را مورد نقد ادبی قرار داد.

زبان‌شناسان، قوه ناطقه را شامل دو بخش نظام زبان و گفتار می‌دانند. نظام زبان که امکانات بالقوه زبان است و صورت آرمانی زبان که مستقل از فرد و اجتماعی است و جنبه ذهنی دارد و مرکب از دستگاهی از واج‌ها و واژگان است که اهل هر زبان، درک مشترکی از آن دارند. این نظام از بیرون به فرد تحمیل می‌شود و فرد، درون آن رشد کرده و آن را به ارث می‌برد و قادر به تغییر آن به میل و اراده خود نیست. دو سوسور زبان‌شناس کاربرد علمی عناصر زبان توسط مردم در گفتار و نوشتار را «پارول» (parole) می‌داند. دوسوسور ریشه تمام دگرگونی‌ها را در گفتار می‌داند و نوام چامسکی آمریکایی هم بعدها تفکیک (زبان بالقوه) قوه نطق از گفتار (زبان بالفعل) را مطرح کرد. این تمایز دوگانه برای دانش سبک‌شناسی دارای اهمیت ویژه‌ای است. بر همین اساس، می‌توان گفت که هر فارسی‌زبان در درون نظام زبان فارسی از گفتار و نوشتار استفاده می‌کند و آنچه فرد به میل و اراده از این نظام می‌آموزد و در گفتار و نوشتار خود پیاده می‌سازد، سبک او را تشکیل می‌دهد.

حمید مصدق یکی از شاعران معاصر ایران است که با آثارش به روایت‌ها و سبک‌های نوینی در ادبیات فارسی پاسخ داده است. ردیف آغازین، که از دیوان شعر اوست، یکی از مباحثی است که با تأکید بر زبان، ساختار و محتوای شعر، نوآوری‌های زیادی به ارمغان می‌آورد.

در این مجموعه شعر، مصدق با به کارگیری زبانی غنی و تازه، تلاش کرده است تا الگوهای جدیدی از ساختار شعری ایجاد کند. او از ترکیب عناصر مختلفی همچون تصویرسازی‌های جذاب، زبان فنی متنوع و ابزارهای صوتی متفاوت برای ایجاد یک سبک شعری منحصر به فرد استفاده می‌کند.

محتوای شعرهای مصدق نیز اغلب درگیر با مسائل انسانی، فلسفی و اجتماعی است. او با استفاده از تصویرسازی‌های قوی و زبان شاعرانه، به انتقال احساسات و ایده‌های پیچیده

پرداخته و خواننده را به عمق‌های معانی و زیبایی‌های مختلف دعوت می‌کند. ردیف آغازین به عنوان یک نمونه از این تلاش‌هاست. این مبحث نشان‌دهنده نوآوری در استفاده از زبان و شیوه‌های شعری است و می‌تواند در فرآیند تکامل و تحول ادبیات فارسی نقش مهمی داشته باشد.

پیشینه تحقیق

-ندالسادات مصطفوی (۱۳۸۸)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی ساختار زبان شعر حمید مصدق پرداخته است و شعر او را در چهار سطح: «آوایی، واژگانی، نحوی و بلاغی» بررسی کرده است. وی در سطح آوایی، انواع موسیقی شعر مصدق را در سه محور: «موسیقی بیرونی، کناری و درونی» مورد بررسی قرار داده است.

-فاطمه مدرسی (۱۳۸۸)، در مقاله خود با عنوان «قاعده افزایی در شعر مصدق» به بررسی تکرار که یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شعری حمید مصدق می‌باشد، پرداخته است. وی بیان می‌دارد که موسیقی شعر مصدق از طریق تکرار، مضاعف شده، از این طریق اشعار او از انسجام خاصی برخوردار شده است. همچنین مدرسی به بررسی شکل‌های مختلف تکرار در اشعار مصدق از جمله تکرار واج، واژه و جمله پرداخته که این عوامل به توازن آوایی و واژگانی انجامیده و نمونه کاملی از قاعده افزایی است. وی نتیجه گرفته است که مصدق در استفاده از این شگرد، بر القای معانی ثانوی و تأکید بر مطلب، نظر دارد.

کبری کاس‌پور توجایی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «تحلیل سبکی اشعار حمید مصدق»، به این موضوع اشاره کرده است که در شعر مصدق، از میان سطوح سه‌گانه سبکی، سطح زبانی که مباحثی چون انواع تکرار، انواع جناس، تخفیف لغات، کهن‌گرایی (واژگانی و نحوی)، ساختار غیر متعارف جمله و... را در خود جای داده، بالاترین بسامد را به خود اختصاص داده است.

-سعید شهروئی (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای به بررسی خصوصیات سبکی کلام حمید مصدق پرداخته و گونه‌های مختلف پایان‌بندی سخن را در شعر وی مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. همچنین او در این مقاله به بررسی بسامد اختتام کلام مصدق که شامل: تلمیح، جناس، ردالمطلع بوده، اشاره کرده است.

مریم فلاحی (۱۳۸۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «زیباشناسی اشعار حمید

مصدق» به بررسی جنبه‌های زیبایی‌شناسی اشعار مصدق پرداخته است.

آنچه موجب تمایز تحقیق حاضر با پژوهش‌های یاد شده می‌شود؛ این است که تاکنون هیچ پژوهشی دربارهٔ با ردیف آغازین، مبحثی نوین در ادبیات فارسی با رویکرد به اشعار حمید مصدق، صورت نگرفته است؛ بنابراین تحقیق حاضر در این زمینه برای اولین بار صورت می‌گیرد و نوآورانه است.

روش تحقیق

نویسندگان در پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای، ضمن واکاوی اشعار مصدق، در پی آن‌اند تا کاربرد ردیف آغازین در اشعار مصدق را تحلیل و بررسی نمایند.

مبانی تحقیق

سبک‌شناسی

محمود فتوحی در پیشگفتار کتابش، بر تأکید بر نقش سبک‌شناسی به عنوان میانجی بین دانش‌های زبانی و ادبی تأکید دارد. او معتقد است که سبک‌شناسی، نه تنها نقش مهمی در درک و تفسیر زبان و ادبیات دارد، بلکه به عنوان یک ابزار برای انجام نقد روشمند و تحلیلی از آثار ادبی، می‌تواند؛ نقش اساسی داشته باشد. با استفاده از سبک‌شناسی، می‌توان بهترین راهکارها و ابزارها را برای تفسیر، ارزیابی و درک عمیق‌تر آثار ادبی فراهم کرد.

محمد غفاری نیز در مقدمه کتاب «مبانی سبک‌شناسی با توجه به نظر پیتر وردانک» می‌گوید: «سبک‌شناسی به نقد ادبیات در فهم متن، کمک می‌کند: سبک‌شناسی با تحلیل دقیق زبان متن، خواننده را به استدلال‌هایی مجهز می‌کند که با آن‌ها می‌تواند از برداشت یا تفسیر خود دفاع کند.» (وردانک، ۱۳۹۳: ۱۲)

همچنین وردانک در تعریف سبک‌شناسی می‌گوید: «سبک، روش بیان اندیشه و «شیوه متمایزی از کاربرد زبان به منظوری خاص و برای ایجاد تأثیری ویژه است.» (وردانک، ۱۳۹۳: ۲۱). در تحلیل سبک‌شناسانه یک متن «ساختارهای برجسته، گزینش‌ها و بسامد کاربرد آن‌ها مورد بررسی است. بررسی اثر ادبی با این دیدگاه و در سه بخش؛ زبانی (آوایی، واژگانی، دستوری)، ادبی (بررسی بدیع معنوی و بیان در اثر) و فکری (بازتاب اعتقادات و اندیشه‌های شاعر، احساسات او نسبت به پدیده‌ها، طرز برخورد او با وقایع و...)» (سبک‌شناسی ادبی) نامیده شده است.» (بخردی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۱۱)

سبک‌شناسی لایه‌ای

روش سبک‌شناسی لایه‌ای در ایران، ابتدا توسط سیروس شمیسا برای بررسی همه‌جانبه سبک یک اثر معرفی شد. شمیسا برای سبک‌شناسی یک اثر، بررسی در سطوح مختلف آن اثر را پیشنهاد می‌کند و برای هر اثر، سه سطح قائل می‌شود: ۱- سطح زبانی، ۲- سطح فکری و ۳- سطح ادبی؛ او سطح زبانی را به دلیل گستردگی به سه سطح آوایی، لغوی و نحوی تقسیم می‌کند. (ر.ک. شمیسا، ۱۳۹۳: ۲۱۶)

عناصر آوایی و صوتی

نقش و کارکرد آواها و صداها در زبان تأثیر زیادی بر سخن‌گوینده دارد و مصدق با بهره گرفتن از لایه‌های آوایی خاص، تأثیر موسیقایی و آهنگین ویژه‌ای به کلام خود بخشیده است. شفیع کدکنی در هر گفتار بخشی از عناصر آوایی و صوتی را مؤثر می‌داند که با توازن و تعادل بیشتر خود با یکدیگر موسیقی کلامی ایجاد می‌کنند. (شفیع کدکنی، ۱۳۷۰: ۹-۱۰)

در این پژوهش که بررسی سبک‌شناسی لایه آوایی و واژگانی اشعار حمید مصدق منجر به کشف نوع گفتار و کاربرد زبانی خاص در آثار این شاعر شده ما را به سمت مبحثی به نام ردیف آغازین در کلام به‌عنوان یکی از مباحث قابل توجه و تأمل در سبک‌شناسی و بلاغت ادبی هدایت می‌کند. در سبک‌شناسی کلمات کلیدی تکرار اشکال گوناگون یک واژه و تکرار عینی آن واژه و ... می‌تواند در شناسایی زبان یک شاعر مؤثر باشد. (ر.ک. فرشیدورد: ۱۳۷۸؛ ج ۲، ۶۹۴)

حمید مصدق

گویندگان فارسی‌زبان برای بیان اندیشه‌های خود از ابزارهای گوناگون بهره برده‌اند. حمید مصدق یکی از شاعرانی است که باید او را آغازگر راهی نو و بلاغتی جدید از مباحث ادبی در زبان فارسی به حساب آورد.

حمید مصدق از جمله شاعران معاصر صاحب سبکی است که با نیروی تخیل خود، توانسته است ذهنیت بخش اعظمی از مخاطبان شعری را به‌سوی خود جلب نماید و در ذهن و ضمیر آنان ماندگار شود. «این شاعر توانمند در سال ۱۳۱۸ شمسی در شهرضا، از توابع اصفهان، به دنیا آمد. در دوره دبیرستان شعر می‌سرود و در انجمن‌های ادبی حضور فعال داشت. او فارغ-التحصیل رشته حقوق از دانشگاه تهران است. آثار شعری او عبارتند از: منظومه‌های درفش

کاویان، آبی، خاکستری، سیاه، در رهگذار باد و دفترهای شعری از جدایی‌ها، سال‌های صبوری که در سال ۱۳۶۹ به چاپ رسیده است.» (زرقانی، ۱۳۸۳: ۶۳۵)، آخرین مجموعه شعری او «شیر سرخ» است. وی در سال ۱۳۷۷ درگذشت.

۴۸۳

«حمید مصدق از شاعران نسل دوم نیمایی و از نظر زبان شعری، وابسته به شاخه میانه‌رو سبک نیمایی است. شاعر و حقوقدانی است که مجموعه آثارش در قالب شعر نو در دهه سی و چهل شمسی با آثاری از جمله: درفش کاویان (۱۳۴۰)، آبی، خاکستری، سیاه (۱۳۴۳)، از جدایی‌ها (۱۳۵۸)، سال‌های صبوری (۱۳۶۹)، شیر سرخ (۱۳۷۶) و تا رهایی (۱۳۶۹) خوش درخشید و شعرش ورد زبان مردم کوچه و بازار شد.» (جعفری و همکاران: ۱۳۹۷، ۳)

بحث

در بررسی سبک‌های ادبی، بازتاب نظام حاکم بر جامعه در روحیات و باورهای گوینده، ارتباط تنگاتنگی دارد و تحلیل این سازه‌ها و عناصر کاربرد یافته زبانی علاوه بر تعیین تقریبی خط و مشی فکری گوینده، گاهی خود به مسیری جدید در بلاغت و زبان ادبی منجر می‌شود و می‌تواند این سبک و سیاق گوینده که در نوشتار، نمود کاملی پیدا کرده، نقطه آغازی باشد که در یک‌زبان همانند بسیاری از اصول بلاغت و انواع ادبی به جایگاه جدیدی و تعریف جدیدی منجر گردد.

ردیف آغازی یک مفهوم در زبان‌شناسی و نگارش است که به آغاز یک متن یا پاراگراف با یک حرف خاص یا یک نویسه خاص اشاره دارد. این مفهوم به شکل مختصر به روش آغاز یک متن یا پاراگراف با یک نویسه یا حرف خاص اشاره دارد که معمولاً برای آماده‌سازی خواننده به متن مورد نظر کمک می‌کند. استفاده از ردیف آغازی می‌تواند به خواننده کمک کند تا ساختار و مفهوم کلی متن را بهتر درک کند. در این پژوهش با پرداختن به ردیف آغازین، به عنوان یکی از ویژگی‌های سبکی شعر او، تأثیر موسیقایی و ارزش کلامی آن را در مجموعه‌های اشعارش بررسی شده است.

با توجه به ارتباط تنگاتنگ زبان و اندیشه، باید گفت که مختصات زبانی و مختصات فکری به هم وابسته و بر هم مؤثرند؛ «شکل است که به محتوا سمت‌وسو می‌دهد و بالعکس؛ یعنی محتوا نیز تعیین‌کننده حرکت شکل و شکل‌گیری و شکل‌پذیری و تعیین‌کننده نوع اثر است.» (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۴۳) این سخن در حقیقت، گسترش یافته نظر جرجانی است: «الفاظ مادام

که با نوع و کیفیت خاصی منظم نشوند و با هم تألیف نیابند و در ترکیب آن‌ها راهی انتخاب و راهی دیگر ترک نشود، افاده معنی نمی‌کنند.» (شهرویی و همکاران: ۱۳۹۱، ۲) در نتیجه هر دو مورد (لفظ و معنی) را با هم و در ارتباط با هم، باید مورد بررسی و تحلیل قرار داد. حتی از نظر ریچاردز «پیوند نزدیک و تنگاتنگ میان فرم و محتوا، سبک در شعر را پدید می‌آورد.» (همان: ۵۱) در نتیجه رویکردی که از همه رویکردها بهتر می‌نماید، رویکرد ساخت‌گرایانه است. «هدف سبک‌شناسی ساخت‌گرا آن است که از شکل و ساخت به معنای پیام برسد و اینکه چگونه می‌توان میان آواها، واژه‌ها و ساخت‌های نحوی، تناسب ساختاری یافت و از دل آن‌ها به سبک رسید.» (فتوحی، ۱۳۹۲: ۱۴۶)

ردیف در شعر از آنجا که در حیطه «تکرار» قرار می‌گیرد و نیز به دلیل آنکه تکراری دل‌نشین است و در جایگاه مناسبی قرار دارد، می‌تواند از هنر سازه‌ها یا آرایه‌های لفظی شعر دانسته شود. «ردیف جزو اختصاصات شعر پارسی است و هر نوع واژه‌ای می‌تواند ردیف قرار گیرد، ردیف را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد: یکی ردیف فعلی و دیگری ردیف غیرفعلی. «ردیف فعلی»، هر نوع واژه‌ای است که در مقام فعل باشد، اعم از فعل ساده، اسنادی، مجهول و «ردیف غیر فعلی» نیز شامل هر واژه، ترکیب یا گروهی است که در مقام فعل نباشد؛ در این نوع، ضمائر، نشانه‌های جمع، حرف‌ها و تکواذهایی چون: تر، «ی» نکره، فعل مرکب یا ترکیباتی که در آن‌ها فعل به‌کار رود، نیز قرار می‌گیرد؛ مانند «عشق است». از آنجا که استفاده از ردیف غیر فعلی، نسبت به ردیف فعلی دشوارتر است، فعل مرکب و ترکیباتی را که در آن‌ها فعل است در «ردیف غیر فعلی» باید قرار داد؛ زیرا آوردن ردیف چند واژه‌ای نیز دشوار است.

«همان‌طور که اشاره شد، آوردن ردیف فعلی، آسان‌تر از ردیف غیر فعلی است؛ زیرا اولاً جایگاه فعل در زبان فارسی پایان جمله است و ردیف نیز در پایان بیت می‌آید؛ ثانیاً برای یک فعل، راحت‌تر می‌توان گزاره‌های متفاوتی آورد تا آنکه برای یک واژه، ترکیب یا ضمیر. البته درجه سختی ردیف‌های فعلی و ردیف‌های غیر فعلی می‌تواند با هم متفاوت باشد. مثلاً در ردیف‌های فعلی، فعل‌های اسنادی مانند: است، شد و بود، ردیف‌های آسان‌تری نسبت به دیگر فعل‌ها هستند و فعل‌های امر یا نهی می‌توانند سخت‌تر از فعل‌های خبری باشند. در ردیف‌های غیر فعلی نیز ضمیرها و نشانه‌های جمع، راحت‌تر از فعل‌های مرکب هستند و فعل‌های مرکب می‌توانند راحت‌تر از اسم‌ها یا ترکیب‌های دیگر باشند.» (علینقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱-۱۸)

تکرار مشخص و تمرکز در بین واژگان در شعر مصدق که نوعی ویژگی سبکی است و تأثیر آهنگین و موسیقایی زیبایی را به همراه دارد، در دفترهای شعری مصدق به فراوانی مشاهده شده‌اند. این تکرارها هم در واج‌ها و واژگان و هم عبارات و جملات دیده شده‌اند، اما ملاک این پژوهش تکرارهایی است که در آغاز بندها عیناً تکرار می‌شوند و باید دید تأثیر این تکرار چه تأثیر، رونق و اعتباری برای شعر او و خوانندگان اثر او ایجاد کرده است.

درفش کاویان

مصدق در بخش درآمد این دفتر شعری، با دو بسامد، جمله «حرامم باد» و با سه بسامد، اما جدا از هم بافاصله از حروف اضافه «به» و «با» پنج بسامد قید «نه» که سه بسامد آن پشت سر هم قرار گرفته و با دو بسامد ترکیب «دریغ از» و «با» دو بسامد قید «در آن شب» را در آغاز بندها آورده است. این در حالی است که او فقط با سه بسامد ردیف «می‌گفت» را در این قطعه آورده است:

«در آن دوران/نه دل پرکین/نه من غمگی / نه شهر این‌گونه دشمن‌کام/ دریغ از کودکی / آن دوره آرامش و شادی/دریغ از روزگار خوب آزادی» (مصدق، ۱۳۹۵: ۲۱)

در قطعه دوم از این مجموعه، واژه «همه» را با چهار بسامد و حرف ربط «که» را با چهار بسامد و حرف نفی «نه» را با پنج بسامد، بدون فاصله و پشت سرهم و حروف «و» و «به» را با دو بسامد، اما بافاصله آورده است.

در قطعه بعد، ردیف «بود» در پایان بندها، نمود بیشتری دارد و ابرام و تأکید مصدق از ردیف آغازین برداشته می‌شود و فقط با سه بسامد واژه «همه» و دو بسامد جمله «اگر می‌ترسی» و حرف اضافه مرکب «به‌سوی» را با شش بسامد در آغاز بند آورده است.

مصدق هر جا تکرار یا ردیف آغازین را می‌آورد، بندها در آن نقطه کوتاه می‌شوند. ایجازی عمومی و قابل حدس برای خواننده شعر «به‌سوی خصم روی آرید» (همان: ۴۵) مشاهده می‌شود. در آخرین قطعه این مجموعه شعری با سه بسامد، واژه «جهان» و دو بسامد «برایم داستان» و دو بسامد «دریغا» را به کار برده است و با این ردیف آغازین، بند و مجموعه را به پایان رسانده است. «دریغا صبح هشیاری/ دریغا روز بیداری» (همان: ۵۰)

آبی، خاکستری، سیاه

در درآمد این دفتر شعری، واژه «سیب» که محور بحث شاعر است با سه بسامد در جایگاه

ردیف آغازین قرار گرفته و حس نوستالژیک شاعر را تداعی می‌کند. در قطعه نخست، مصدق برخی واژگان مثل ضمیر «من» با ۳۳ بسامد و ضمیر «تو» با ۱۵ بسامد و ترکیب «بی تو» (بدون تو) را با ۸ بسامد در جایگاه ردیف آغازین آورده است. البته تکرارها در این دفتر، شامل: واژه «گیسوان» با ۳ بسامد، «کاش» و «کاشکی» هر یک ۲ بسامد، «شب» ۲، «خواب» ۳، «تو گل» ۲ «کودک» ۵، «زندگی» ۲، «قصه» ۲، «رفته‌ای اینک» ۲، «قلب‌ها» ۲، «دوستی» ۲، «ابر» ۲، «باد» ۴ «که بهاران» ۲، «از دیاران که» ۳، «چه کسی» ۳، «آه مگذار» ۲، «رود» ۲، «دشت» ۲ و «تکان دادن» ۲، «من چه دارم که» ۲، «تو چه» ۲، «تو همه» با ۲ بسامد در آغاز بند تکرار شده‌اند که با قرار دادن این ردیف‌های آغازین، می‌توان به حس نوستالژیک و پیام شاعر در همین کلمات و عبارات تکراری پی برد. در این شعر بیشتر از این‌که شاعر ردیف پایانی را به کار ببرد، تکرار آغازین یا ردیف آغازین را به کار می‌برد.

کاربرد اشکال مختلف عناصر زبان عامیانه در شعر مصدق گذشته از آنکه موجب تشخیص زبان شعر وی شده، روانی و سادگی کلام او را نیز به همراه داشته است. «زبان و فرهنگ عامیانه به کاررفته در دفاتر شش‌گانه مصدق را می‌توان در هفت گروه تقسیم کرد: ۱- واژگان عامیانه، ۲- واژگان رایج و محاوره‌ای ۳- کنایه و مثل ۴- تلفظ‌های عامیانه ۵- تلمیح به قصه‌های عامیانه ۶- باورها و رسوم عامیانه ۷- واژگان محلی. بسامد موارد مذکور در دفاتر مصدق یکسان نیست. این عناصر در دو دفتر «درفش کاویان» و «آبی خاکستری سیاه» بسیار اندک است.» (ستاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۳۱-۲۲۰)

در رهگذر باد

در دفتر سوم، مصدق «سهراب مرده» با ۲ بسامد، «کو» ۲ بسامد، «ای همه» ۲ بسامد، تکرار در جایگاه ردیف آغازین قرار گرفته است. فعل «برخیز» را ۱۴ بار در این دفتر در یک بند «برخیز و خواب را ... / برخیز و باز روشنی آفتاب را»، (مصدق: ۴۴۱) در جایگاه ردیف آغازین بند آورده است.

این دفتر طولانی شعری با تکرار ردیف‌های آغاز یعنی: «چون»، «وقتی‌که»، «خاموش»، «تا»، «من»، «بگذار»، «نفرین»، «دیدم»، «چه»، «ای»، «فکر»، «پرنده‌ای»، «امواج»، «چه»، «با اولین»، «با سایه»، «شب»، «می‌گفت»، «در شهرهای»، «آینه»، «باور»، «و بیم»، «و میل»، «یادآور»، «رفتم»، «شب»، «از پیش»، «در»، «او مرده است»، «نه»، «این ابر»، «تو»، «گل»، «از»، «می‌آیم»، «تنها»

«دیگر»، «آیا جهان به وسعت»، «آیا کدام» و «مثل» با بیشترین تعداد و بیشترین بسامد ردیف‌های آغازین دفتر شعری را به پایان رسیده است.

در این دفتر بیشترین ردیف آغازین در واژگان «من» با ۲۱ بسامد، فعل «دیدم» با ۱۹ بسامد، حرف ندای «ای» با ۲۱ بسامد، فعل «گفتم» با ۱۱ بسامد و ترکیب وصفی «این ابر» ۱۲ بسامد، حرف اضافه «در» با ۱۱ بسامد، مورد استفاده قرار گرفته که برخی تکرارها مثل: ای، مثل و چه، پشت سر هم قرار گرفته‌اند که به تأثیر کلام و قابلیت حدس زدن خواننده و بی‌تردید به حافظه سپردن آن از طرف خواننده تأثیر می‌گذارد. مثال:

«چه باغ‌های بزرگی / چه سروهای بلندی / چه روح‌های ساده و معصومی ست» (مصدق: ۱۲۵)
در جای دیگر:

«مثل پرنده‌های بهاری در آفتاب / مثل زلال قطره باران صبحدم / مثل نسیم سرد سحر» (همان: ۲۱۰)

مصدق هر جا ردیف آغازین را پشت سر هم آورده از طول بندها و مصرع‌ها کاسته شده است و این امر در حفظ شعر بسیار کمک می‌کند. ضمائر، حروف اضافه و ربط، قیدها، اسم و غیره در آخر افعال، بیشترین سهم را در انتخاب به‌عنوان ردیف آغازین ایفا می‌کنند. به خلاف ردیف پایانی که به‌طور طبیعی طبق ساختار جمله‌سازی در زبان فارسی به فعل‌ها ختم می‌شود، در ردیف آغازین، از فعل کمتر استفاده شده است.

از جدایی‌ها

در این دفتر شعری کوتاه که از نظر طول اشعار، چهارمین دفتر شعری محسوب می‌شود، ردیف آغازین آغازین زیادی به کار رفته است. مصدق در این دفتر شعری، ضمیرها و انواع حرف‌های اضافه و قیدها، را به‌عنوان ردیف آغازین به کار برده به نحوی که ارکان جمله، نظم و ترتیب منطقی و عادی دارند. ضمیر «تو» با ۲۸ بسامد آن‌هم پشت سر هم که به آهنگ کلام شاعر کمک می‌کند و ضمیر «من» با ۲۶ بسامد، سپس حرف اضافه «به» با ۲۹ بسامد در ردیف بالاترین ردیف‌های آغازین قرار دارند. مثال:

«تو ای برازنده / تو ای بلند تو از سروها و افراها / تو بر تمام بلندان باغ بالنده / بر این اسیر به غربت گذر توانی کرد؟ / بر این کویرنشین / بر این ز مهر تو محروم» (مصدق: ۲۹۲)

واژگان «سفر»، «سکوت»، «بیا»، «بیا»، «کسی» و «شهر» به ترتیب با ۱۱، ۱۳، ۱۱، ۹ و ۶ بسامد دارای بیشترین بسامد تکرار در جایگاه ردیف آغازین در اشعار هستند. در این دفتر شعری حروف ربط و اضافه اعم از: که و، به، چو، چه، نه، اگرچه، مگر، بر این، دارای بسامد بالایی هستند که به آهنگ آغازین کلام مصدق و حدس مخاطب برای خوانش و به حافظه سپردن کمک زیادی می‌کند. با وجود کوتاهی دفتر شعری تنوع واژگان و بدون فاصله قرار گرفتن ردیف‌های آغازین زیاد بود.

در این دفتر، برجستگی زیادی بین بسامد بالای ضمیر من و تو، سکوت، سفر، کسی و آمدن (بیا) به‌طور ضمنی مشاهده می‌شود. گویا با وصل کردن این واژگان رمزین، پیام شاعر را از عنوان دفتر شعر (از جدایی‌ها) بهتر می‌توان درک کرد. در ضمیر ناخودآگاه مصدق آرزویی از بازگشت کسی است که مصدق را به آن فرد پیوند دهد و این جدایی که در تمام دفتر شعری هم نمود پیدا کرده، صحت این ادعا را ثابت می‌کند.

سال‌های صبری

این دفتر که در دو دفتر به نام‌های «چشمه عشق» و «اشارات» چاپ گردیده و از نظر حجم اشعار از چهار دفتر پیشین (درفش کاویان، آبی، خاکستری، سیاه، در رهگذار باد و از جدایی‌ها) بیشتر است، اما از حیث ردیف‌های آغازین برجسته نیست. بیشترین بسامدها متعلق به واژه «تو» و «این» است که با ۳۰ و ۲۶ بسامد پشت سر هم تکرار شده است. دیگر واژگان ردیف آغازین بسامد بالایی ندارند. قطعه شعرها در این دفتر کوتاه هستند، اما در این قطعات کوتاه هم، ردیف آغازین دیده می‌شود. بالاترین تکرارها از نوع قید، ضمیرها، حروف ربط و اضافه هستند و کمتر اسم و فعل مشاهده می‌شود. ردیف‌های آغازین این دفتر شعر، شامل واژگانی از جمله: این، اینک، من، مگر، ای کاش، در که، مرا، به، تو، من و این، باز، کسی و ... است. در برخی قطعات، تکرار آغازین یا ردیف آغازین به‌صورت یکی در میان و به شکل بازی با کلمات است. مثال:

«کسی با سکوتش / مرا تا بیابان بی‌انتهای جنون برد / کسی با نگاهش مرا تا درندشت دریای خون برد.» (مصدق: ۴۲۶)

در شعر توقع هم، با یکی در میان به کار بردن دو فعل گفتید، گفتیم شعر را برای خواننده، قابل حدس زدن و به حافظه سپردن کرده است. در شعرهای «غروری ست در من» و «از اینجا

تا مصیبت» همین ترکیب‌ها را با ۷ بسامد و دیگری ۱۱ بسامد تکرار کرده. واژه برجسته این دفتر شعری نسبتاً طولانی، ضمیر «تو» است که در هر تکرار آغازین به شکلی بند را محور بحث خود می‌کند.

«تو بالنده‌تر از سپهر بلندی/تو مهری/تو ماهی/تو بارنده ابری به هر باغ بی‌بر/تو خوبی/تو پاکی/تو چون ژاله صبحگاه بهاری/تو برگگی/تو باری ...» (مصدق: ۴۳۰)

حتی من و تو در شعر «از جدایی‌ها» به صورت یکی در میان برجسته شده است. (ر.ک: همان: ۴۷۱)

شیر سرخ

در آخرین دفتر مجموعه اشعار مصدق و با وجود طول دفتر و حجم اشعار که طول و عرض بیشتری نسبت به سایر دفترها دارد؛ اما شاهد تکرار آغازین یا ردیف آغازین نیستیم یا اگر تکراری روی داده است؛ بافاصله و دور از هم و با بسامد ناچیز، مشاهده می‌شود. در این دفتر بیشتر از این که حرف اضافه، ضمیرها و حرف‌های ربط، مشاهده شود، جملات و اسامی مانند: «کجا رفتند» با ۹ بسامد، «سیل» ۴ بسامد، «در شعر» ۴ بسامد، «باور» ۲ بسامد، «به وسعت» ۲ بسامد به کار رفته و در این بین، حروف و ضمیرها شامل: «از من»، «گاهی»، «تو را» (تو)، «یا با» را به ترتیب با ۳، ۲، ۶، ۳ و ۳ بسامد آمده است.

نتیجه‌گیری

در ادبیات فارسی، استفاده از ردیف آغازین یا عناوین ورودی برای شعرها، می‌تواند یک مبحث نوین و جذاب باشد. حمید مصدق، شاعر معاصر است که در شعرهای خود از این تکنیک استفاده کرده و عناوین جذاب و تازه‌ای برای شعرهایش انتخاب کرده است. استفاده از ردیف آغازین به عنوان یک نقطه ورودی متفاوت به شعر، می‌تواند خواننده را به شیوه‌ای متفاوت به دنیای شعر و آثار شاعر هدایت کند.

شعرهای حمید مصدق با استفاده از این تکنیک، ممکن است با عناوینی نوآورانه و جذاب شروع شوند که خواننده را به داستان‌ها و احساساتی که شاعر می‌خواهد به آنها اشاره کند، جذب می‌کند. این استفاده از ردیف آغازین، می‌تواند به خواننده کمک کند تا با دیدن عنوان یا ردیف آغازین، به سرعت درک کلیه یک شعر یا متن شعری را پیدا کند و در عین حال از خواندن آن لذت ببرد.

اشعار حمید مصدق به یکی از ماندگارترین اشعار نیمایی ایران بدل شده که مردم کوچه و بازار، قطعاتی از آن را به خاطر سپرده و با آن آشنا هستند. یکی از رازهای این ماندگاری را باید در قابل حدس و پیش‌بینی شروع بندهای آن دانست که شاعر با آوردن واژگان و حروف تکراری آن را در ذهن مخاطب ماندگارتر کرده و با پشت سر هم قرار دادن این واژگان، نوعی سبک از نظر واژگانی ایجاد کرده که می‌تواند به موسیقی و آهنگ کلمه و کلام کمک کند و راهی برای به حافظه سپردن آن را فراهم کند. هر چه از دفترهای آغازین درفش کاویان، آبی، خاکستری، سیاه فاصله می‌گیریم، از شدت، حجم و بسامد واژگان کاسته می‌شود. تکرار مشخص و تمرکز در بین واژگان در شعر مصدق که نوعی ویژگی سبکی است و تأثیر آهنگین و موسیقایی زیبایی را به همراه دارد، در دفترهای شعری مصدق به فراوانی مشاهده می‌شود.

ضمایر، حروف اضافه و ربط، قیدها، اسم و غیره در آخر افعال، بیشترین سهم را در انتخاب به‌عنوان ردیف آغازین ایفا می‌کنند. به خلاف ردیف پایانی که به‌طور طبیعی طبق ساختار جمله‌سازی در زبان فارسی به فعل‌ها ختم می‌شود، در ردیف آغازین، از فعل کمتر استفاده شده است.

منابع

کتاب‌ها

- زرقانی، سیدمهدی. (۱۳۸۳). *چشم‌انداز شعر معاصر ایران*، تهران: نشر ثالث.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). *سبک‌شناسی*، تهران: فردوسی.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۲). *سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*، تهران: سخن.
- فرشیدور، خسرو. (۱۳۷۸). *دستور مختصر امروز بر پایه زبان‌شناسی جدید*، تهران: سخن.
- مصدق، حمید. (۱۳۹۵). *مجموعه اشعار*، تهران: نگاه.
- وردانک، پیترو. (۱۳۹۳). *مبانی سبک‌شناسی*، ترجمه محمد غفاری، تهران: نشر نی.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: اهورا.

مقالات

- بخردی، پروین، شمیسا، سیروس، و مدرس‌زاده، عبدالرضا. (۱۳۹۸). *سبک‌شناسی شهر آشوب*

های مسعود سعد سلمان. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۱۳ (۴۹)، ۲۰۹-
doi:10.30495/dk.2021.686460.۲۳۷

جعفری قریه علی، حمید. (۱۳۹۷). بررسی تکرارگونه ها، مشخصه سبکی سروده‌های حمید مصدق. پنجمین همایش متن پژوهی ادبی. نگاهی تازه به سبک‌شناسی، بلاغت، نقد ادبی، تهران. ستاری، رضا، محمدی ده عباسانی، راحیل، و میردار رضایی، مصطفی. (۱۳۹۴). بررسی مولفه های رمانتیسیم در اشعار حمید مصدق. همایش بین المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران، ۶۴۸-۶۲۶.

شهری، سعید، و خورسندی شیرغان، مصطفی. (۱۳۹۱). توجه به شگردهای اختتام کلام: از ویژگی‌های برجسته شعر حمید مصدق. سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، ۵ (۱۸)، ۲۱۵-۲۳۴. علینقی، حسین، و محسنی‌نیا، ناصر. (۱۳۹۹). سبک‌شناسی لایه آوایی اشعار کمال‌الدین اسماعیل و اثیر اومانی براساس سبک‌شناسی لایه‌ای. متن پژوهی ادبی، ۲۴ (۸۳)، ۲۹۷-۳۳۴. doi: 10.22054/ltr.2018.23835.1956 مدرس، فاطمه، و یاسینی، امید. (۱۳۸۸). قاعده افزایی در شعر مصدق. نثر پژوهی ادب فارسی، ۱۶ (۲۶)، ۲۹۹-۳۲۶.

مهری، فریبا، علوی مقدم، مهیار، دلبری، حسن، و محمدیان، عباس. (۱۳۹۸). تحلیل رستخیز ساختاری واژه‌ها برپایه سبک‌شناسی لایه‌ای در لایه نحوی غزل معاصر ایران. مطالعات زبانی و بلاغی، ۱۰ (۱۹)، ۳۲۳-۳۴۶. doi: 10.22075/jlrs.2019.15018.1228

پایان‌نامه‌ها

فلاحی، مریم. (۱۳۸۷). زیباشناسی اشعار حمید مصدق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما احمد تمیم داری و معصومه موسایی باغستانی، دانشگاه علامه طباطبائی. کاس‌پور توچایی، کبری و همکاران. (۱۳۸۹). تحلیل سبکی اشعار حمید مصدق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما فیروز فاضلی، دانشگاه گیلان. مصطفوی، نداالسادات. (۱۳۸۸). بررسی ساختار زبان شعر حمید مصدق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان.

References

Books

Farshidor, Kh. (1999). *Today's brief grammar based on new linguistics*, Tehran: Sokhn. [In Persian]

Fatuhi, M. (2012). *Stylology of theories, approaches and methods*, Tehran: Sokhn. [In Persian]

Homai, J. (2011). *Rhetoric techniques and literary industries*, Tehran: Ahura. [In Persian]

Mossadegh, H. (2015). *collection of poems*, Tehran: Negah. [In Persian]

Shamisa, S. (2000). *stylistics*, Tehran: Ferdowsi. [In Persian]

Verdank, P. (2013). *Basics of stylistics*, Trans. Mohammad Ghafari, Tehran: Nei Publishing. [In Persian]

Zarkhani, S. M. (2013). *Perspectives of contemporary Iranian poetry*, Tehran: Third Edition. [In Persian]

Article

Alinaghi, H. & Mohseninia, N. (2020). Phonetic Layer Stylistics of Kamal-al-Din Ismail and Athir Umani's Poems Based on Layer Stylistics. *Literary Text Research*, 24(83), 297-334. doi: 10.22054/ltr.2018.23835.1956. [In Persian]

Bekhradi, B., Shamisa, S., Modarres Zadeh, A R. (2018) Stylistic Analysis of Shahr-ashoubs of Mas'ud-e-Sa'd-e-Salman. *Interpretation and analysis of Persian language and literature texts (Dehkhoda)*, 13(49), 209-237. doi:10.30495/dk.2021.686460. [In Persian]

Jafari Qoryeh Ali, H. (2018). Examination of repetitions, stylistic characteristic of Hamid Mossadegh's compositions. *The Fifth Conference on Literary Textual Studies. A New Look at Stylistics, Rhetoric, and Literary Criticism*, Tehran. [In Persian]

Mehri, F. , Alavi Moghaddam, M. , Delbri, H. & Mohammadian, A. (2019). An Analysis of Structural Resurrection of Words based on Layered Stylistics in the Syntax layer of the Contemporary Ghazal of Iran. *Linguistic and Rhetorical Studies*, 10(19), 323-346. doi: 10.22075/jlrs.2019.15018.1228. [In Persian]

Modarresi, F., & Yasini, . (2009). Rule-making in Mosaddeq's poetry. *Prose Studies in Persian Literature*, 16(26), 299-326. [In Persian]

Sattari, R., Mohammadi Deh Abbasani, R., & Mirdar Rezaei, M. (2015). A Study of the Elements of Romanticism in Hamid Mossadegh's Poems. *International Conference of the Association for the Promotion of Persian Language and Literature of Iran*, 626-648. [In Persian]

Shahroui, S., & Khorsandi Shirghan, M. (2012). Paying attention to the ways of closing words: one of the prominent features of Hamid Mossadegh's poetry. *Persian Poetry and Prose Stylistics*, 5(18), 215-234. [In Persian]

Thesis

Fallahi, M. (2007). *Aesthetics of Hamid Mosadegh's poems, master's thesis, supervisor Ahmad Tamim Dari Masoume Mousai Baghestani*, Allameh Tabatabaei University. [In Persian]

Kaspour Tochaei, K., et al. (2011). *Stylish analysis of Hamid Mossadegh's poems, master's thesis, supervisor Firouz Fazeli*, Gilan University. [In Persian]

Mustafavi, N. (2008). *Reviewing the language structure of Hamid Mossadegh's poetry, master's thesis*, Kashan University. [In Persian]

Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)

Volume 16, Number 62, Winter 2024, pp. 478-493

Date of receipt: 18/8/2023, Date of acceptance: 12/12/2023

(Research Article)

DOI:

The first Row, a New Topic in Persian literature With an Approach to Hamid Mossadegh's Poems

Marziyeh Ehsanjoo¹, Dr. Seyed Mahmoud Seyed Sadeghi², Dr. Maryam Parhizkar³

Abstract

Hamid Mossadegh is one of the second generation poets of Nimai poetry in the 30s and 40s, who took the linguistic and phonetic elements in the service of better expression of his words and gave a special phonetic and musical harmony to his words. It examines various phonetic, lexical, syntactic, rhetorical and ideological aspects. One of the highlights of the style that is included in the layered style is the use of rows at the beginning of Mossadegh's verses and verses, which is an unusual and beautiful phenomenon. The influence and contribution of this new use can open a new topic in literary rhetoric as "opening line" that will be influential and welcomed by poets as a new model in Persian literature. This research, which was carried out in a descriptive-analytical way, focuses on this creative use, which has a great contribution in remembering Mossadegh's poetry in the minds and language of the street and bazaar people, as a model and a new method in the language and speech of poets. The results of the research show that the success and popularity of the opening books with the memory of the people and the audience has a close and direct relationship with the "opening lines" in Mossadegh's poetry. This topic shows innovation in the use of language and poetic methods and can play an important role in the process of evolution and transformation of Persian literature.

Keywords: Layered Stylistics, Mossadegh, Lexical Layer, Phonetic Layer, New Poetry.

¹ . PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran. marziyeh.ehsanjoo57@gmail.com

² . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran. (Corresponding Author) nosadi56@yahoo.com

³ . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran. parhezkari@iaubushehr.ac.ir